

FAKİHLERE GÖRE RİVAYETİN KAPSAMI VE İSLAM HUKUKUNA ETKİLERİ

Şevket PEKDEMİR*

Öz

İslam hukukunda rivayet denildiğinde akla ilk gelen Hz. Peygamberin söz, fiil ve uygulamaları olsa da kapsam olarak daha birçok farklı anlamda kullanılmıştır. Sahabe, tabiun ve tebeu't-tabiun ile bazı yöneticilerin fetva ve uygulamaları da rivayetin konusu içinde değerlendirilmiş özellikle müçtehit imamlarla birlikte rivayet fihhi malzeme niteliğinde delil olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Rivayetsiz bir fıkıh tasavvur edilemez. Doğuşundan günümüze kadar geçen tarihi süreçte fıkıhın her aşamasında rivayet belirleyici rol oynamıştır. Öncelikle Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerle fıkıh ve usul teşekkül etmiş, teşrii deliller ve külli kaidelerin temelleri atılmıştır. Sahabe ve tabiundan nakledilen rivayetlerle İslam hukuku desteklenerek geliştirilmiş tebeu't-tabiun döneminde ise rivayetler sistemleştirilerek aile hukuku, ticaret hukuku, ceza hukuku, borçlar hukuku ve miras hukuku gibi fıkıhın alt dalları oluşturulmuştur. Gerek sözlü gerekse yazılı rivayetle fıkıh sonraki nesillere aktararak İslam hukuk mirası korunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rivayet, Fıkıh, Usul, Hukuk, Fakih.

The Scope of *Riwaya* (Narrative) for Muslim Jurists and its Influences on the Islamic Jurisprudence

Abstract

In Islamic jurisprudence, the primary connotation of *riwaya* or narrative is the Prophet's sayings, deeds, and practices, but the term is used also for many other meanings in terms of its scope. The religious opinions and practices of the Companions, as well as of the first and second generations, are considered to be included in the subject of *riwaya*, and especially with the leading jurists, *riwaya* started to be used as juristic material and as evidence.

Islamic jurisprudence cannot be thought of without *riwaya*, which has always played a decisive role in all stages of juristic activity from the beginning. The science of Islamic law (*fiqh*) and its methodology (*usul*) were formed especially

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı, s-ukru@hotmail.com

with the narratives related from the Prophet, and the foundations of the juristic proofs and universal principles were laid. With the accounts reported from the Companions and the following generation (*tabi'un*), the Islamic jurisprudence was consolidated, while in the period of the third generation (*taba al-tabi'un*), the corpus of *riwaya* was systematized, forming the sub-branches of fiqh, such as family law, commercial law, criminal law, obligations law, and inheritance law. *Fiqh* has been communicated to the following generations through both oral and written *riwaya* and thus the heritage of Islamic jurisprudence has been preserved.

Keywords: Riwaya, Fiqh, Methodology, Jurisprudence, Muslim Jurists.

I. Giriş

Rivayet Arapça *Revâ*, *yervî*, *reyyen* fiil kökünden sulamak, bağlamak; *revâ*, *yervî*, *rivâyeten* fiil kökünden şiir ve hadisleri ezberleyip nakletmek, söylemek, bildirmek ve başkalarına duyurmak; *Reviye*, *yervâ*, *riyyen* ve *riven* fiil kökünden ise suyu içip doymak, suya kanmak¹ anlamlarına gelmektedir. Rivayet su taşıyan hayvan veya insan, başkalarının sorumluluklarını taşıyan kabile reisleri, içine su konan su kırbası anlamında da kullanılmıştır. Tüm bu kullanımlarla birlikte Araplar arasında rivayet genellikle birinin sözünü veya şiiri ezberleyip nakletmeyi ifade etmektedir.² Günümüzde özellikle modern Arapçada rivayet roman anlamında da kullanılmaktadır.³

Genel anlamda din, tarih, edebiyat, sanat ve felsefe hatta matematik, fizik ve kimya gibi tüm ilim dalları rivayetin konusu olabilir.⁴ Araplar cahiliye döneminde edindikleri rivayet geleneğini İslamiyet'ten sonra da sürdürmüşlerdir.⁵ İslamiyet'le birlikte rivayet mefhum ve içerik bakımından ilk günlerden itibaren kullanılmıştır.⁶

İslami ilimlerde rivayet çoğu zaman hadisle özdeşleştirilse de zamanla kullanım alanı genişleyerek diğer ilim dalları için de vaz-

¹ Ebu'l-Fazl Cemalüddin ibn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Mağrife, ts, 1784,1788; Osman Bilgen, "Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivayetleri Beni Kurayza Örneği", (Yayınlanmamış doktora tezi), *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2008 s.22.

² Ahmet Karadavut, "Arap Dilinde Rivayet", (Yayınlanmamış doktora tezi), *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 1996, s.6,7.

³ Mehmet Efindioğlu, "Rivayet", *DİA*, 2008, c.XXXV, s.135.

⁴ Zakir Kadiri Ugan, *Dini ve Gayri Dini Rivayetler Rivayet İlminin Tarihçesi*, (Çev. Osman Güner), Daru's-Sünne, Samsun, 2000, s.2,3.

⁵ Karadavut, "Arap Dilinde Rivayet", s.34.

⁶ Bilgen, "Tarihsel Bilgi Açısından Rivayetlerin Değeri", s.26.

geçilmez bir unsur olmuştur.⁷ Zamanla rivayet hiçbir dine ve topluma nasip olmayacak şekilde tekamül etmiştir. Cahiliyye döneminde kökleri atılıp geliştirilen şiir ravisi⁸ yanında İslam'la birlikte hadis, fıkıh ve tefsir ravileri de oluşmuştur.

Bu çalışmada fakihlere göre rivayet kullanımı üç kategoride inceleyeceğiz. Her kısımda rivayetın İslam hukukuna etkileri ele alınacak ve bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

II. İslam Hukukunda Rivayet

İslam hukuk tarihi incelendiğinde rivayetın yeri ve önemi şüphesiz daha iyi anlaşılır. Hukukun teşekkülünden gelişimine kadar rivayetın katkılarının neler olduğu görülür. Bu nedenle rivayeti İslam hukuk tarihiyle ilişkilendirerek ele alacağız.

İslam hukukunda rivayet sözlük anlamındaki kullanımına uygun olarak Hz. Peygamberin, sahabe, tabiun, mezhep imamları ve diğer müçtehitlerin sözlerinin nakli anlamında kullanıldığı gibi Hz. Peygamberin sözü sahabe, tabiun, mezhep imamları ve diğer müçtehitlerin fıkhi görüşü anlamında da kullanılmıştır.⁹ Bu durumda İslam hukukunda rivayet aşağıda olduğu gibi üç başlıkta ele alınabilir.

A. Nakletme Anlamında Rivayet

Nakletme anlamında rivayet hukuki bilgiyi taşıma yöntemidir. Hukuki görüşlerin aktarılma aracıdır. İslam fıkını öğrenme ve öğretme yollarından biridir.

Hz. Peygamber döneminden başlayarak sahabe ve tabiunla devam eden müçtehit imamlarla kökleşen İslam hukukunun usul ve furu' mirası rivayet yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁰ Fakihler ve talebeleri İslam hukukunun taşıyıcıları konumunda birer ravi olup arkeolog titizliğinde ilim meclislerinde öğrendiklerini nakletmiştir.¹¹

⁷ Ugan, Dini ve Gayr-ı Dini Rivayetler, s.19. vd; Bilgen, "Tarihsel Bilgi Açısından Rivayetlerin Değeri", s.23.

⁸ Karadavut, "Arap Dilinde Rivayet", s.12.

⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s.482; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1992, s.402.

¹⁰ Muhammed Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye fi's-Siyaseti ve'l-Akaidi ve Tarihi'l-Mezahibi'l-Fikhye*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, ts., c.II, s.29.

¹¹ Karadavut, "Arap Dilinde Rivayet", s.14.

Tarihi sürece uygun olarak İslam hukukunda rivayet biri sözlü diğeri yazılı olmak üzere iki şekilde gerçekleşir.¹² Genel olarak tüm ilimlerde olduğu gibi İslam hukukunda da rivayetin ilk aşamasını sözlü rivayet oluşturur.¹³

Fıkhi bilgilerin ezberden nakledilmesi sözlü rivayeti; yazı ile aktarılması ise yazılı rivayeti oluşturur. Hicri birinci asırda şifahi/sözlü rivayet hakim iken ikinci asrın başlarından itibaren fıkıh yazılı rivayet usulleri sistemleşmeye başlamıştır.¹⁴ İkinci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ameli mezheplerin teşekkül etmeye başlamasıyla birlikte¹⁵ mezhep imamlarından nakledilen rivayetler derlenerek yazılı dönemin ilk sistematik fıkıh içerikli eserleri verilmeğe başlanmıştır.

Ancak İslam hukukunun Hz. Peygamber ve Sahabe dönemlerinde bile sözlü rivayetin yanı sıra az da olsa yazılı fıkhi rivayet örneklerine rastlamak mümkündür. Amr b. Hazm b. Zeyd Hz. Peygamberin kendisine yazdığı feraiz, zekat ve diyetten bahseden mektubu rivayet etmiştir. Enes b. Malik Hz. Peygamber'in feraiz ve sadaka emirlerini içeren mektubu Halife Ebu Bekir'den almıştır. Hz. Ömer'in torunu dedesinin vefatından sonra kılıcının kınında merada beslenen hayvanların vergilendirilmesi hakkındaki sahife'den bahsetmektedir. Hz. Ali'ye ait olduğu belirtilen içinde fıkhi meselelerin yazıldığı sahife, Sa'd b. Ubade'nin Hz. Peygamberin hukuki uygulamalarını naklettiği metin, Hz. Ömer'in Musa el-Eşari'ye yargı usulüyle ilgili gönderdiği talimat fıkıhın yazılı rivayetlerinin örneklerindedir.¹⁶

Hz. Peygamberden nakledilen rivayetler diğer rivayet çeşitlerinden daha önce yazıldığından¹⁷ fıkıhın ilk yazılı örnekleri genel hadis külliyatı içinde yer alır. Ancak tedvin faaliyetleri sırasında

¹² Mustafa Karataş, *Hadis Rivayet Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s.27.

¹³ Karadavut, "Arap Dilinde Rivayet", 16.

¹⁴ Fuat Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.453; Ahmet Yücel, "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, 18-19 Ocak 2014, s.207,210; Efendioğlu, "Rivayet", XXXV, s.135

¹⁵ Ahmet Özel, "Fıkıh", *DİA*, 1996, XIII, s.15.

¹⁶ Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, s.450,454.

¹⁷ Karaman, "Fıkıh", s.6.

sadece Hz. Peygamberin sözleri değil sahabe ve tabiun görüşleri de toplanmıştır.¹⁸

Gerek Peygamberin sözlerinden gerekse sahabe ve sonraki neslin fıkhi görüşlerinden oluşan rivayetlerin yazıya geçirilmesi konusunda farklı tepkiler oluşmuştur.¹⁹ Hz. Peygamber döneminde hadis rivayetlerinin yazılması endişesinin farklı bir şekilde mezhep imamlarının fıkha dair rivayetlerinin yazılmasında da yaşanmıştır. Örneğin Ahmed ibn Hanbel insanların hadisten yüz çevirmesi, fıkhnın Kur'an ve hadisin önüne geçebileceği endişesiyle kendi fıkhi düşüncelerinin hem sözlü hem de yazılı olarak rivayet edilmesine karşı çıkmıştır.²⁰

Ebu Hanife'nin fıkha dair yazılı bir eseri bulunmamakla birlikte talebeleri ondan duyduklarını başlangıçta şifahen rivayet etmiştir. Kufe mescidinde ilim meclislerinde temellerini attığı görüşleri daha sonra bizzat kendi denetiminde yazıya geçirilmiştir. Muhammed eş-Şeybani'nin Ebu Hanife'den nakledilen rivayetleri derlediği eserler "zahiru'r-rivaye" olarak isimlendirilmiştir. Ebu Hanife'den nakledilenlerin mevsuk olanları bu adla isimlendirilirken zayıf rivayetlerle nakledilenlere de "nadiru'r-rivaye" denilmiştir.²¹ Mailkiler ise ibnu'l Kasım'ın rivayetlerin daha güvenilir olarak değerlendirmişti.²²

Hız. Peygamberin hadisleri yanında sahabe ve tabiun fetvalarına, Medinelilerin amellerine yer verilerek oluşturulan Muvatta İslam hukukunun hem yazılı hem de sözlü rivayet sürecini oluşturan en önemli örneklerden biridir. İmam Malik tarafından yazılan eseri aralarında fakih ve muhaddislerin çoğunluğu oluşturduğu bine yakın kişinin rivayet ettiği ve günümüze kadar sekizinin ulaştığı belirtilmektedir.²³ Maliki fıkhnın ikinci yazılı kaynağı olarak kabul edilen Müdevvenetü'l-Kübra adlı eser Sahnun tarafından İmam Ma-

¹⁸ Arif Ulu, "Tebeu't-Tabiin", *DİA*, 2011, XXXX, S.217.

¹⁹ Yusuf Musa, *Fıkhi İslam Tarihi*, Arslan Yayınları, İstanbul, 1983, s.293.

²⁰ İsa Atcı, "Aynı Fıkhi Meselede Ahmed b. Hanbel'den Nakledilen Farklı Görüşler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2007, sayı: 10, s. 229.

²¹ Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, s.242,243; Ali Şafak, "İslâm Hukukunun Tekevvünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, sayı: 1, s.147; Özel, "Fıkıh", s.15.

²² Karaman, "Fıkıh", s.9.

²³ M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta", *DİA*, 2006, c.XXXI, s.416-418.

lik'in görüşleri talebelerinden dinlenerek sonra yazıya geçirilme şeklinde oluşmuştur.²⁴

Aynı şekilde ibn Hanbelin de kendisine ait fıkıh kitabı olmadığı bilinmektedir. Oğulları ve bazı talebeleri Ahmed b. Hanbel'in fıkıh dair görüşlerini rivayet etmiş bu şekilde daha sonra adına "mesail" denilen eserler meydana getirilmiştir.²⁵ Bütün bu çalışmalar aynı zamanda fakihlerin rivayeti hangi anlamda kullandıklarının dikkat çeken örnekleridir.

Daha sonraki dönemlerde Fukaha tarafından yapılan tedvin, tahkik ve müstakil eser verme çabaları İslam hukukunun rivayete dayalı en önemli yazılı kaynağını oluşturur.

B. Hz. Peygamberin Sözü Anlamında Rivayet

İslam hukuku biri füru fıkıh diğeri usul olmak üzere iki kısımdan oluştuğundan Hz. Peygamberin sözü anlamında rivayeti iki kısımda inceleyeceğiz.

1. Fıkıhta Peygamberin Sözü

Fıkıhta rivayet denildiğinde genellikle Hz. peygamberin helal ve haram hükümleri içeren söz, fiil ve takrirleri akla gelir.²⁶ İslam hukukunda rivayetin en önemli kısmını Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri oluşturur. Çünkü furu' fıkıh büyük ölçüde Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere dayanır.²⁷ Bu özelliğiyle rivayet İslam hukukçularının nazarında fıkhi malzemedir. Başta sahabeler olmak üzere bütün fukaha hükümlerin tespitinde rivayetlerden istifade etmiştir.²⁸ Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerin İslam hukukun temel kaynaklarından biri olduğu konusunda ittifak edilmiştir²⁹

Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerin İslam hukukundaki fonksiyonlarını şöyle sıralamak mümkündür.

²⁴ Özel, "Fıkıh", s.17.

²⁵ Muhyittin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s.110; Atcı, "Ahmed b. Hanbel'den Nakledilen Farklı Görüşler", s.229.

²⁶ Arif Ulu, "Tabiun'un Sünnet Anlayışı", *İslamî İlimler Dergisi*, 2007, c. II, sayı: 2, s.59,60.

²⁷ Yusuf Acar, "Hanefi Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivayetlerin Hadis Açısından Problemleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, s. 220.

²⁸ Abdullah Demir, *Mecelle ve Külli Kâideler*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2011, s.28.

²⁹ Zekiyüddin Şa'ban, , *İslam Hukuk İlminin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 1990, s. 70

1. Peygamberden nakledilen rivayetler bazen Kur'an'da mevcut hükümlere uygun, destekleyici teyit edici hükümler getirir.³⁰ Örneğin Kur'an'da yer alan namaz, zekat, oruç, hacc, anne babaya iyilik, iddet, îlâ, zihar gibi hükümler Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerle desteklenmiştir. Aynı durum Kur'an'da yasaklanan faiz, yalan, hırsızlık, haksızlık yapma gibi nehiyler için de söz konusudur.³¹

2. Hazreti peygamberden nakledilen fihhi rivayetlerin önemli fonksiyonlarından biri de Kur'an'daki mücmel ayetleri beyan, amm ifadeleri tahsis ve mutlak lafızları takyid etmesidir. Örneğin Kur'an'da namaz oruç, zekat ve hac gibi ibadetler mücmel olarak ifade edilmiştir. Hazreti peygamberden gelen kavli ve fiili rivayetler bu mücmel hükümleri beyan etmiştir.³²

Kur'an'da nikahlanması haram olanlar sayıldıktan sonra “*Bunun dışındakiler size helal kılındı*”³³ buyrulmuştur. Bu ifadede hala veya teyze ile yeğenin bir nikah altında bulunabileceği anlaşılmaktadır. Ancak Peygamberden nakledilen “*Kadın halası teyzesi erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı üzerine nikahlanamaz*”³⁴ buyruğu ayette yer alan ifadeyi tahsis etmiştir.³⁵

Miras paylarını belirleyen ayetler³⁶ ölünün yaptığı vasiyetin yerine getirilmesinden ve borçların ifa edilmesinden sonra ifadesinde yer alan vasiyet kelimesi mutlak olup Hz Peygamberden nakledilen “*üçte bir mi üçte bir de çok*”³⁷ rivayetiyle takyid edilmiştir.³⁸

³⁰ Şa'ban, *Usul*, s.83; Ekinci, *İslam Hukuku*, s.91; Muhsin Koçak-Nihat Dalgın- Osman Şahin, *Fikih Usulü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s.165; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s.311.

³¹ Bkz. Şa'ban, *Usul*, s.83; Muhammed Taki Osmani, *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, (Çev.Mehmet Özşenel) İFAV Yayınları, İstanbul, 2017, s.54,57; Yiğit, *Ebu Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet*, s.338.

³² Çalışmanın hacmini genişletmemek için örneklere çok fazla yer veremiyoruz. Örnekler için bkz. Abdülazîz b. Emineddin İbn Melek, *Şerhu'l-Menar fi'l-Usul li İbn Melek*, Salih Bilici Kitabevi, İstanbul, s. 235,236; İmâmü'l-Haremeyn Abdullâh b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhan fi'l-Usulî'l-Fıkıh*, Katar, 1399, c.I, s.426. vd.; Osmani, *Sünnetin Değeri*, s.54,57; Yiğit, *Ebu Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet*, s.338-374.

³³ Nisa, 4/24.

³⁴ Müslim, Nikah, 4.

³⁵ Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, *el-Muğnî*, Daru Alemi'l-Kütüb, Riyad, ts, c.IX, s.523.

³⁶ Nisa:4/11,12.

³⁷ Buhari, Vasaya, 2.

³⁸ İbn Kudame, Muğni, VIII, 389.

3. Hz. peygamberden nakledilen rivayetlerin bir kısmı Kuran'da olmayan hükümler getirir.³⁹ Bu yönüyle sünnet müstakil bir teşrii kaynağıdır. Erkeklerin altın ve İpek kullanmamaları,⁴⁰ fitır sadakasının vacip oluşu,⁴¹ diyeti Akile'nin ödemesi,⁴² eşek etinin haram oluşu⁴³ bunlardan bazılarıdır.

4. Bir kısım fukahaya göre belirlenen şartlar gerçekleştiğinde Hz. Peygamberden nakledilen rivayetler Kuran'ı neshedebilir. Örneğin "Sizden birinize Ölüm gelip çattığı zaman geride bir hayır bırakmışsa anaya babaya veya yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak size farz kılındı"⁴⁴ ayeti "varise vasiyet yoktur"⁴⁵ hadisi ile nesh edilmiştir.⁴⁶

2. Fıkıh Usulünde Hz. Peygamberin Sözü

2.1. Fıkıh Usulünün Teşekkülünde Peygamberin Sözü

Her ne kadar kıyas, istihsan, maslahat-ı mürsele ve sedd-i zera-yi gibi terimlerle ifade edilmese de şeri delillerin kaynağını Hz. Peygamberden nakledilen rivayetler oluşturur.

Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere dayandırılan şeri delillerden bazıları şunlardır:

1. Bir kısım rivayetlerde Hz. Peygamber kıyasın asıl, illet ve fer gibi rükünlerine dikkat çekmiş hükmün istinbatına uygunluğuna işaret etmiştir.⁴⁷

Hz. Peygamberin kıyası şer'i delil olarak kullanımına örnek olarak gösterilen rivayetleri inceleyelim.

³⁹ Şaban, *Usul*, s.85; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usulü*, s.68; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s.288.

⁴⁰ Buhari, *Libas*, 25; Müslim, *Libas*, 11.

⁴¹ Ebu Davud, *Zekat*, 18; İbn Mace, *Zekat*, 21.

⁴² İbn Mâce, *Diyât*, 15

⁴³ Buhari, *Meğazi*, 38.

⁴⁴ Bakara: 2/180.

⁴⁵ Tirmizi, *Vasaya*, 5.

⁴⁶ İbn Kudame, *Muğni*, VIII, 391; Hanefiler tarafından koşulan şartlar için bkz. Serahsi, *Usul*, II, 77 vd.; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhabinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s.251

⁴⁷ Ali b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevi, *Usulü'l-Pezdevi*, Karacı, ts, 248; Abdulkrim Zeydan, *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkıh*, yy., Bağdat, 1980, s.185.

i. Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken kendisine getirilen meselelerde ne ile hüküm vereceğini sorduğunda Allah'ın kitabına orada bulamadığında Resulullah'ın sünnetine başvuracağını söyler. “Bir şeyin hükmünü kitapta sünnette bulamazsan ne ile amel edersin?” diye sorduğunda Muaz “İçtihadımla amel ederim.” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber sevinerek “Resulünün elçisini Resulünün razı olduğu cevaba muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.”⁴⁸ buyurmuştur.⁴⁹

ii. Bir kadın sahabi Hz. Peygambere gelerek “Babam hac etmeden vefat etti. Ben yerine hac etsem ona faydası olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber “Babanın üzerinde bir borç bulunsa onu ödeyen babandan düşmez mi?” diye sordu. Kadının olumlu cevabı üzerine Hz. Peygamber “Allah'a olan borç kaza olunmaya daha layıktır.”⁵⁰ buyurdu.⁵¹

iii. Hz. Ömer, Hz. Peygambere eşini öpen fakat boşalmayan kişinin orucunun bozulup bozulmadığını sordu. Hz. Peygamber oruçlu halde su ile mazmaza ettiğinde orucunun durumunu sorarak⁵² kıyasın nasıl yapılacağını göstermiştir.⁵³

iv. İçeceğin hükmü sorulduğunda Hz. Peygamber metot olarak kıyası kullanmıştır. “Sarhoşluk veren her içki haramdır”⁵⁴ buyurarak kıyasın illetin ortak olduğu durumlarda yapılabileceğini öğretmiştir.⁵⁵

v. Hanımının esmer çocuk doğurmasını kabullenemeyen sahabeye Hz. Peygamber “Senin develerinin rengi nedir?” diye sordu. O kişi kırmızı olduğunu söyledi. “İçlerinden yağız renkli olanlar da var mı?” diye sorduğunda “evet” dedi. Hz. Peygamber “Bu durumun

⁴⁸ Ebu Davud, Akdiye 11; Tirmizi, Ahkam, 3.

⁴⁹ Serahsi, *Usul*, II, 130; Pezdevi, *Usul*, 250; Ahmed b. Muhammed Abdülaziz Buhari, *Keşfu'l-Esrar an Usuli Fahrü'l-İslam el-Pezdevi*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c.III, s.411; Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Razi, *el-Mahsul fi İlmi Usulü'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risale, ts., c.V, s.38; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 261; Zeydan, *Veciz*, s.180; Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.16.

⁵⁰ Bazı rivayetlerde kişiler değişse de muhteva aynıdır. Bkz.Ebu Davud, Eyman ve'n Nuzur, 24; Nesai, Adabu'l- Kudat, 9; Buhari, Eyman ve'n Nuzur, 30; Nesai, Menasikil Hac, 7.

⁵¹ Serahsi, *Usul*, II, 130; Razi, *Mahsul*, V, 52; Zeydan, *Veciz*, s.185.

⁵² Ebu Davud, Siyam, 33.

⁵³ Serahsi, *Usul*, II, 130; Razi, *Mahsul*, V, 49; Zeydan, *Veciz*, s.180.

⁵⁴ Buhari, Eşribe, 4.

⁵⁵ Ahmet Özdemir, *Hz. Peygamber'in Fıkhi Hükümlerindeki Usul ve İlkeler*, Murat Kitabevi, Ankara, 2015, s.52.

nasıl olduğunu düşünüyorsun?” diye sordu. Sahabe “Bir damar çekmiş olabilir.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Öyleyse dünyaya gelen çocuğunun da bir damarının çekmiş olması mümkün müdür?”⁵⁶ buyurmuştur.⁵⁷

2. Hz. Peygamberin hüküm verirken toplumun adetlerini dikkate aldığını gören usulcüler belli şartlarda örfün şeri delil olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Örneğin ortaklardan birinin sermaye değerinin ise emeğini koyduğu mudarebe şirketi cahiliye döneminde Araplar tarafından biliniyordu. Hz. Peygamber Arapların örf halindeki uygulamasını sürdürmüştür. İslam'da genel olarak madumun satışı yasaklanmasına rağmen örf halinde olduğundan selem akdine izin verilmiştir.⁵⁸

3. Hz. Peygamberden nakledilen “Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir.”⁵⁹, “Allah'tan ümmetimin sapıklık üzerinde birleşmemesini diledim bana dilediğimi verdi.”⁶⁰ “Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez. Bir ihtilaf gördüğünüzde Müslümanların ekseriyetinin/sevadi'l-a'zam kararlarına uymanız gerekir.”⁶¹ rivayetleri icmanın şeri delil oluşunun kaynaklarındandır.⁶²

4. Hz. Peygamber'in faize yol açacağı endişesiyle alacaklının borçludan hediye almasını yasaklaması,⁶³ düşman saflarına katılabileceği düşüncesiyle savaş sırasında hırsızlık yapanlara hadd cezası uygulamaması,⁶⁴ murisi öldüren kişinin mirastan mahrum bırakılması,⁶⁵ toplumda fesad çıkmaması için münafıkları öldürtmemesi,⁶⁶ insanlar arasından kin ve nefrete meydana vermemek için nişan üzerine nişan ve alışveriş üzerine alışverişin yasaklanması⁶⁷ gibi

⁵⁶ Buhari, Talak, 26; Ebu Davut Talak, 28; Nisai, Talak 46.

⁵⁷ Zeydan, Veciz, s.186.

⁵⁸ İbn Kudame, *Muğni*, VI, 387; Zeydan, *Veciz*, s.214.

⁵⁹ Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1998, I, 379.

⁶⁰ Ebu Davud, Fiten, 1.

⁶¹ İbn Mace, Fiten, 8.

⁶² Şafii, *Risale*, 254; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.257; Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, *el-Mustasfa min İlmü'l-Usul*, Medine, 1413, c.II, s.405; Pezdevi, *Usul*, 243; Zeydan, *Veciz*, s.150.

⁶³ Beyhaki, Sünen, V, 350.

⁶⁴ Tirmizi. "Hudud", 20.

⁶⁵ Tirmizi, Feraiz, 17.

⁶⁶ Buhari, Menakıb, 8.

⁶⁷ Buhari, Nikâh, 45; Müslim, Buyu', 8, Nikâh, 38,

uygulamaları daha sonra usulcüler tarafından sedd-i zerayi olarak isimlendirilen şeri delilin dayanağını oluşturmuştur.⁶⁸

5. Abdestinin bozulduğundan şüphe eden kişiye Hz. Peygamber “Bir ses duymadıkça veya koku duymadıkça namazını kesme”⁶⁹ buyurmuştur. Bu rivayet, ortadan kalktığına dair delil bulunmadıkça varlığının devamına hükmetme anlamındaki ıstıshabın şeri delil olarak kullanılmasına kaynaklık teşkil etmiştir.⁷⁰

“Delil getirme mükellefiyeti davacıya aittir yemin ise davalıya düşer”⁷¹ rivayeti de ıstıshab deliline kaynak olarak gösterilen rivayetlerdendir.⁷²

6. “Yahudi ve Hristiyanlar sakal boyamaz. Onlara muhalefet ederek boyayınız.”⁷³, “Kim kendisini bir kavme benzetirse onlardandır.”⁷⁴ gibi bazı rivayetlerde ehli kitaba muhalefet edilmesi istenmişse de gerek Kur’ân⁷⁵ gerekse rivayetlerde önceki dinlerin şeriatlerinden haber verilmesi önceki şeriatlerinin İslam hukukunda delil olup olamayacağı tartışılmasına sebep olmuştur. Hatta usulcüler önceki şeriatlerin Hz. Peygamber için bağlayıcılığını sadece peygamberlikten sonrası için değil öncesi içinde tartışmışlardır.⁷⁶

db | 83

“Ehli kitap olanlar saçlarını alınlarına salı verirler müşrikler ise ikiye ayırıldı. Hz. Peygamber kendisine vahiy gelmeyen konulardan ehli kitaba muvafakattan hoşlanırdı. Bu sebeple başının önündeki saçları alına salıverdi. Ama daha sonra onları ayırdı.”⁷⁷ rivayetinden anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber Medine’de adet halindeki uygulamalardan ehli kitap ile müşrikler arasında tercih yapması gerektiğinde hep ehli kitaptan yana tavır almıştır. Ancak Müslüman kimliği oluşturmak maksadıyla bazen onlara muhalefet de etmiştir.⁷⁸

⁶⁸ Zeydan, *Veciz*, s.209,210; Musa, *Fıkh-i İslam Tarihi*, s.93; Abdullah Kahraman, *Fıkh Usulü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014, s.178; Ekinci, *İslam Hukuku*, s.134.

⁶⁹ Tirmizi, Taharet, 56.

⁷⁰ Zeydan, *Veciz*, 222; Özdemir, *Usul ve İlkeler*, s.59.

⁷¹ Tirmizi, Ahkam, 12.

⁷² Zeydan, *Veciz*, 220

⁷³ Buhari, Libas, 67; Ebu Davud, Libas, 18.

⁷⁴ Ebu Davud, Libas, 5.

⁷⁵ En’am: 6/106; Bakara: 2/183; Maide:5/45; Kamer: 54/28; Kasas: 28/27.

⁷⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.315; Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, s.158 159.

⁷⁷ Buhari, Menakıb, 23; Ebu Davud, Teraccül 10.

⁷⁸ Özdemir, *Usul ve İlkeler*, s.76.

Hz. Peygamber “İsa'nın yaptığıı yapmakta ben herkesten ileriyim.”⁷⁹ buyurmuştur. Başka bir rivayette Hz Peygamber Yahudilerin öldürdüğü bir sünneti/emri ihyaya daha layık olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Yukarıda yer verilen rivayetlerin etkisiyle usulcüler “şer'u men kablena” delilini geliştirmiştir. Netice itibariyle birçok fukahaya göre Kur'an ve sünnette yer alıp neshedildiği bildirilmeyen hükümler Hz. Muhammed'in şeriatına dönüştüğüne hükmedilmiştir.⁸¹

2.3. Külli Kaidelerin Oluşumunda Peygamberin Sözü

“Kavaid-i külliye” veya “kavaid-i fıkhıye” olarak isimlendirilen ilkeler islam hukukunda fıkıh usulünün ve bir kısım şer'i delillerin özü mahiyetindedir.⁸²

Klasik kaynaklarımızda yer alan külli kaidelerin çoğunun rivayetlere dayandığı hatta bazı külli kaidelerin rivayet metninin aynısı olduğu görülür. Bazı rivayetler ise kimi zaman ravi tasarrufu kimi zamanda fıkhî yorumun etkisiyle külli kaide şeklini almıştır.⁸³

Kaynağını rivayetlerin oluşturduğu külli kaidelerin bazıları şunlardır:

1. Farklı lafızlarla güvenilir hadis kaynaklarımızda yer alan “Ameller niyetlere göredir”⁸⁴ rivayeti “el-Umuru bi makasidihe”⁸⁵ olarak formüle edilen Mecelle'de “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”⁸⁶ ifadeleriyle yer bulan külli kaidenin çıkış noktasını oluşturur.⁸⁷ “Ukudda itibar makasit ve meaniyedir, elfaz ve mebaniye değildir”⁸⁸ külli kaidesi de bu rivayete dayandırılmıştır.⁸⁹

⁷⁹ Buhari, Enbiya, 48; Müslim, Fezail, 39.

⁸⁰ Müslim, Hudud, 6; Ebu Davud, Hudud, 26; ibn Mace, Hudud, 10.

⁸¹ Serahsi, *Usul*, c.II, s.99; Muhammed b. Ömer b. İsa ed-Debusi, *Takvimu'l-Edille fi Usul'l-Fikh*, Dârü'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s.253; Gazzali, *Mustasfa*, c.II, s.435; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.316.

⁸² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhıyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968, c.I, s.254.

⁸³ Sellam Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, (Çev.Ruhi Özcan), Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.205.

⁸⁴ Buhari, Bedü'l-Vahy, 1.

⁸⁵ ibn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.1.

⁸⁶ Mecelle, md.2.

⁸⁷ Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübki, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Daru'l-Kütüb'l-İlmi, Beyrut, 1991, s.54; Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi Kavaidi ve Furu'i Fıkhî's-Şafi'iyye*, Mektebetü Nazar, Riyad, 1997, s.8; Muhammed Zerka, *Şer-*

Rivayet ilk devirlerden itibaren külli bir kaide olarak anlaşılrsa da “el-Umuru bi makasidihe” şekliyle erken dönem kaynaklarımızda yer almamaktadır. Bilinen şekliyle ilk formülasyonu hicri dokuzuncu yüzyıla rastlamaktadır.⁹⁰

Külli kaide fıkıh usulünün ehliyet bahsinde zihinsel engelli, bayılan veya uyuyan kişinin sözlerinin geçerli olup olmadığına işaret etmektedir.⁹¹

2. “Zarar ve mukabele bizzarar yoktur.”⁹² rivayetinin kaynaklık ettiği külli kaidelerden bazıları şunlardır.⁹³ “Zaruretler mahzuratu mübah kılar.”, “Zarurete binaen mübah kılan şey zaruret miktarınca takdir olunur.”, “Bir özre mebni caiz olan şey Özrün kalkmasıyla ortadan kalkar.”, “Zarar zararlar izale olunmaz.”, “Zarar izale olunur.”, “Genel bir zararı defetmek için özel olana katlanılır.”, “Mefsetleri def etmek maslahatları celb etmekten evlâdır.”

Kusurlu malın iadesi, muhayyerlikler, muhalaa, kefareter, hacr, kısas ve hadler, ölümlle tehdit halinde küfür lafzının söylenmesine izin verilmesi, yenilmesi haram olanların yenilmesine izin verilmesi bu rivayete ve ondan tahriç edilen külli kaideye dayandırılan hükümlerinden bazılarıdır.⁹⁴

3. “Adet muhakkemdir.”⁹⁵ şeklinde formüle edilen külli kaide “Müslümanların güzel gördükleri şey Allah katında da güzeldir.”⁹⁶ rivayetine dayanır.⁹⁷

Bu rivayete şu külli kaideler de ilişkilendirilmiştir. “Örf ile tayin nasıl ile tayin gibidir.”, “Örfen Maruf olan şey şart kılınmış gibidir.”, “İtibar Galib-i şaia olup Nadire değildir.”, “Adet ancak Muttarid veyahut galip oldukça muteber olur.”, “Adetin delaleti ile manayı hakiki terk olunur.”, “Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr

hu'l-Kavaid, s.47; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kamusu*, I, 255; Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, s.210

⁸⁸ Mecelle, md.3.

⁸⁹ Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, s.211; Demir, *Mecelle ve Külli Kâideler*, s.33.

⁹⁰ Özağar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.149.

⁹¹ Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.50.

⁹² ibn Mace, *Ahkam*, 17.

⁹³ Sübki, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.45; Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.83,84 vd.; ibn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.3.; Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, s.216.

⁹⁴ Sübki, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.41; Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.83,85.

⁹⁵ ibn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.3.

⁹⁶ Mecelle, md.36.

⁹⁷ Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.89; Muhammed Zerka, *Şerhu'l-Kavaid*, s.219

olunmaz.”, “Adetten mümteni olan şey Hakikaten de mümteni gibidir.”, “Nas’ın isti’mali bir Hücettir ki onunla amel vacip olur.”

4. “Namaz kılariken abdestinde şüpheye düşen kişinin durumu Hz. Peygambere soruldu. O da bir ses işitmedikçe yahut koku duymadıkça namazı terk etmesin.”⁹⁸ rivayeti daha sonra “Şek ile yakın zail olmaz.”⁹⁹ şeklinde kaideleştirilmiştir.¹⁰⁰

Rivayet kaynaklarımızda “Sizden biriniz karnında bir şeyler hisseder vücudundan dışarı herhangi bir şey çıkıp çıkmadığından şüpheye düşerse herhangi bir ses işitmedikçe ya da koku duymadıkça meclisten dışarı asla çıkmasın.”¹⁰¹ şeklinde de yer almaktadır. İlk bakışta rivayet abdesti bozulduğundan şüphe eden kişinin nasıl davranması gerektiğini anlatsa da aile hukuku ve borçlar hukuku gibi alt dallarda delil olarak kullanılmaktadır.¹⁰²

Rivayet son döneme doğru “Sesten ya da kokudan dolayı abdest gerekir.” dizimiyle fihri bir kaide şeklini almıştır.¹⁰³ Rivayetle ilişkilendirilen diğer bazı külli kaideler de şunlardır:¹⁰⁴ “Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır.”, “Kadim kıdemi üzere terk edilir.”, “zarar kadim olmaz.”, “beraat-i zimmet asıldır.”, “sıfat-ı arızada aslolan ademdir.”, “Bir zamanda sabit olan şeyin hilafına delil olmadıkça bekası ile hükm olunur.”, “Bir emri hadisin akrebi evkatına izafeti asıldır.”, “Tevehhüme itibar yoktur.”¹⁰⁵, “Kelamda aslolan hakikattir.”¹⁰⁶

5. İslam’ın kolaylık dini olduğunu ifade eden “Ben kolay haniflik üzere gönderildim.”,¹⁰⁷ “Allah’a en sevgili din kolaylık dinidir.”,¹⁰⁸ “Kolaylaştırın zorlaştırmayın.”,¹⁰⁹ “Allah beni sıkıntı ve zahmet veren ve bunu arzu eden biri olarak göndermedi, dini öğreten ve kolaylaştı-

⁹⁸ Buhari, Vudu’, 4.

⁹⁹ ibn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.2.

¹⁰⁰ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.49,50; Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, s.220; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.163.

¹⁰¹ Müslim, Hayız, 26; Ebu Davud, Salat 197.

¹⁰² ibn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.2.

¹⁰³ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.166.

¹⁰⁴ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.50; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kamusu*, I, 256.

¹⁰⁵ Mecelle, 74.

¹⁰⁶ ibn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.3.

¹⁰⁷ Buhari, İman, 29.

¹⁰⁸ Buhari, İman, 29.

¹⁰⁹ Buhari, İlim, 11.

ran olarak gönderdi.”¹¹⁰ rivayetleri ile ruhsatlar “Meşakkat teysiri celbeder.”¹¹¹ külli kaidesinin ve “kolaylık ilkesinin” kaynağıdır.¹¹² Sübki kaideye ifade ettiğimiz şekliyle yer vermiştir.¹¹³

“Zaruretler kendi miktarınca takdir olunur.” “Zaruretler memnu’ olan şeyleri mübah kılar.”, “Bir iş zorlaştıkça genişler.” külli kaideleri de bu rivayetlerden çıkartılmıştır.¹¹⁴

Tehdit, unutma, cehalet, hastalık ve yolculuk hallerinde mükelleflerin işlerinin kolaylaştırılması Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere ve ondan tahriç edilen külli kaidelere dayanır.¹¹⁵

6. “Beyyine davacıya yemin ise davalıya düşer.”¹¹⁶ rivayeti daha sonra “Beyyine müddei için ve yemin münkir üzerinedir.”¹¹⁷ şeklinde külli kaide olarak kaynaklarımız da yer almıştır.¹¹⁸

Rivayet farklı kaynaklarımızda Hz. Peygamberin hüküm verirken takip ettiği yol olarak ifade edilmiştir.¹¹⁹ Musa el-Eş’ari ye yazdığı mektuba istinaden Hz Ömer’in sözü olarak da ifade edilmektedir.¹²⁰

7. “Gücünüz yettiği ölçüde Müslümanlardan hadleri düşürün Çünkü imamın yanılıp affetmesi yanlışlıkla cezalandırmasından daha iyidir. Bir Müslüman için çıkış yolu bulduğunuz sürece ona had uygulamayın.”¹²¹ rivayeti “Şüpheden dolayı hadler düşürülür.”¹²² şeklinde formüle edilen kaidenin kaynağını oluşturur.¹²³ Kaide bilinen şekliyle ilk defa Debusi’de yer alır.¹²⁴

¹¹⁰ Müslim, Talak, 29.

¹¹¹ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.3; Mecelle, md.17.

¹¹² Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.76, 77; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kamusu*, I, 254; Halit Çalış, *İslamda Kolaylaştırma İlkesi Azimet Ruhsat İlişkisi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s.69.

¹¹³ Sübki, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.48; Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, s.223; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.171,175; Özdemir, *Usul ve İlkeler*, s.85

¹¹⁴ Sübki, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.48; Medkur, *İslam Hukuk Başlangıcı*, s.227.

¹¹⁵ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.76,77.

¹¹⁶ Tirmizi, Ahkam, 12; Buhari, Rehin, 6.

¹¹⁷ Mecelle, md. 76.

¹¹⁸ Muhammed Zerka, *Şerhu’l-Kavaid*, s.369.

¹¹⁹ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.176.

¹²⁰ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.179.

¹²¹ Tirmizi, Hudud, 2.

¹²² İbn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.4.

¹²³ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.122.

¹²⁴ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.181.

Eşi olduğu zannıyla başka bir kadınla cinsel ilişkiye girene recm uygulanmaması, çalınan malın mülkiyeti olduğunu söyleyene sirkat haddi uygulanmaması, şüpheli durumlarda kısasin uygulanmaması ilgili rivayete dayandırılan hükümlerden bazılarıdır.¹²⁵

8. “Şüphesiz çocuğun senin suçun sebebiyle muaheze edilemez, sen de onun suçu yüzünden sorumlu tutulmazsın.”¹²⁶ rivayetinden “Beraati zimmet asıldır.”¹²⁷ külli kaidesi tahrîç edilmiştir.

9. “Helal ve haram birleştiğinde haram üstün olur.” kaidesi aynı lafızla ifade edilen hadise dayanır. Rivayetin Hz. Peygamberin sözü olmadığını savunan muhaddislere karşılık munkatı ve mevkuf olarak ibn Mes’ud’a dayandıranlar da bulunmaktadır.¹²⁸

Bu kaideye göre delillerden biri helal diğeri haram olduğuna delalet ediyorsa ihtiyaten haram olan tercih edilir. Örneğin Hz. Osman cariyeye iki kız kardeşin bir nikahta tutulup tutulamayacağı sorusuna “Bir ayet helal başka bir ayetse haram olduğuna delalet ediyor. Bize göre haram olması daha sevimlidir.” demiştir.¹²⁹

88 | db

Sonuç olarak külli kaidelerin bir kısmının Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere dayandığını daha sonra fakihlerin bu ifadelerde bazı tasarruflarda bulunarak rivayeti külli kaide kalıbına soktuğunu söyleyebiliriz.

C. Fıkhi Görüş Anlamında Rivayet

Özellikle Hicri ikinci asırda hadis veya rivayet kelimesi sadece Hz. Peygamberin sözleri için değil fıkhi meselede sahebenin, tabiunun, tebeu’t-tabiinin ve yöneticilerin görüşleri için de kullanılmıştır.¹³⁰ Bu nedenle bu kısmı dört başlıkta ele alacağız.

1. Sahabe Görüşü

Usulcülerin çoğu Hz. Peygamberden işitilmesinin kuvvetle muhtemel olması, ayetlerin sebebi nüzulüne hadislerin sebebi vüruduna şahid olmaları sebebiyle sahabinin fıkhi görüş ve fetvaları

¹²⁵ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.123.

¹²⁶ Ebu Davud, *Diyat*, 2.

¹²⁷ Mecelle, md.8.

¹²⁸ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.105,106.

¹²⁹ Suyuti, *el-Eşbah ve’n-Nezair*, s.106.

¹³⁰ Ahmet Hasan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, 110; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.482. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.55, 83-94-99-107; Ulu, “Tabiun’un Sünnet Anlayışı”, s.57.

nın sünnet kapsamında olacağı kanaatindedir.¹³¹ Nitekim Hz. Peygamber “*Benden sonra sünnetime ve Raşit halifelerinin sünnetine uyun.*”¹³², “*En hayırlı devir benim asrımdır sonra beni görenlerin sonra onları görenlerin sonra da onları görenlerin asrıdır.*”¹³³ buyurarak fıkhıta sahabe görüşlerinin ne denli önemli olduğuna işaret etmiştir.¹³⁴

Sahabenin bazı rivayetleri Hz. Peygambere nisbet etmekten ziyade kendi sözü olarak söylemeleri de görüşlerine itibar edilmesinde etkili olmuştur. Nitekim bazı kaynaklarda sahabenin sözü olarak yer alan birçok rivayet bazı kaynaklarda merfu veya mevkuf olarak Hz. Peygamber'e dayandırılmıştır.¹³⁵ Bununla ilgili olarak Şa'bî hadisi merfu olarak nakleden öğrencisine “*Hz. Peygamberden sonrakine nispet etmek bize daha sevimli gelir.*” demiştir. İbrahim en-Nehai'den de bu minvalde sözler nakledilmiştir.¹³⁶ Sahabenin böyle davranmasında “*Kim bana kasten hadis uydurursa cehennemde yerini hazırlasın.*”¹³⁷ rivayetinin tesiriyle metinde tahrif yapma ve söylemediği bir şeyi Hz. Peygambere isnad etme endişesi olduğu gibi Hz. Ebu Bekir'in iki kişiyle ispatlamadıkça, Hz. Ali'nin yemin etmedikçe rivayeti kabul etmemesi de etkili olmuştur.¹³⁸

Sahabe görüşlerinin rivayet kapsamında değerlendirildiğini şu misallerde daha açık olarak görmekteyiz.

i. Hz. Ömer'in mest konusundaki “*Şayet din rey ile bilinebilecek bir şey olsaydı mestlerin altını mesh etmek üstünden evla olurdu.*”¹³⁹ sözü, Hz. Ayşe'nin ihramlı iken nasıl gölgelendiği hadis terimi ile nakledilmiştir.¹⁴⁰

¹³¹ Serahsi, *Usul*, c.II, s.107; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252; Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.28-37; Yiğit, *Ebu Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet*, s.74.

¹³² Tirmizi, *İlim*, 16.

¹³³ Buhari, *Fazailu'l-Ashab*, 1; Müslim, *Fazailu'l-Ashab*, 52.

¹³⁴ Gazzali, *Mustasfa*, c.II, s.451,454.

¹³⁵ Serahsi, *Usul*, c.II, s.108; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.326; ; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 217.

¹³⁶ Darimi, *Mukaddime*, 28.

¹³⁷ Buhari, *İlim*, 38.

¹³⁸ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.19, 20.

¹³⁹ Bazı kaynaklarda Hz. Ali'ye nisbet edilmektedir. Bkz. Razi, *Mahsul*, c.V, s.76.

¹⁴⁰ Muhammed b. Hasen b. Ferkad Şeybani, *Kitabu'l-Huce ale Ehli'l-Medine*, Alemü'l-Kütüb, 1983, c.II, s.271; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.54.

ii. Tabiun sahabenin sözlerini sünnet kapsamında değerlendirmiştir.¹⁴¹ Bu yaklaşımın en çarpıcı örneği Salih b. Keysan ile İbn Şihab arasında geçen şu konuşmada görülmektedir. "Ben ve İbn Şihab hadis topluyorduk. Sünnetleri yazmaya karar verdik. Rasûlullah'dan gelenleri yazdık. Sonra İbn Şihab "Sahabeden gelenleri de yazalım", dedi. Ben "Onlar sünnet değildir", dedim. O ise "Bilakis sünnettir", dedi. O yazdı ben yazmadım. O kazandı ben kaybettim."¹⁴²

Hız. Ali'nin naklettiğine göre Hız. Peygamber şarap içen birini kırk sopa ile cezalandırmıştır. Hız. Ebu Bekir de aynı cezayı uyguladığı halde Hız. Ömer bunu seksene çıkarmıştır. Hız. Ali "Bunların hepsi sünnettir."¹⁴³ demektir.¹⁴⁴

iii. Ebu Yusuf Hız. Peygamberden nakledilen sözleri hadis olarak nitelediği gibi sahabe ve tabiundan nakledilen haberleri de riwayetin konusunu oluşturan hadislerle eş anlamda kullanmıştır.¹⁴⁵

1.1. Fıkıhta Sahabe Görüşü

Sahabe Hız. Peygamber döneminde içtihat etmiştir. Hız. Peygamberin vefatından sonra fetihlerle genişleyen İslam topraklarında yeni meselelerle karşılaşılması sahabenin içtihat etmesini daha elzem hale getirmiştir.¹⁴⁶ Bu nedenle sahabe sadece duyduklarını nakletmekle kalmamış Hız. Peygamberden edindikleri teşri ruhuna uygun olarak yeni hükümler de vermişlerdir.¹⁴⁷ Hız. Ömer, Hız. Ali, İbn Mes'ud, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sabit, Hız. Ayşe gibi sahabiler çok fetva vermekle meşhur olmuştur.¹⁴⁸ Fkhi görüşleri hadis ve fıkıh külliyyatında dağınmış haldedir.¹⁴⁹

¹⁴¹ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, II, 36.

¹⁴² Ebu Bekir b. Hemmam es-San'ani Abdurrezzak, *el-Musannef*, Menşuratü'l-Meclesi'l-İlmi, ts. c.XI, s.258.

¹⁴³ Müslim, *Hudud*, 8.

¹⁴⁴ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara, 2016, s.425.

¹⁴⁵ Ebu Yusuf, *Harac*, s. 20.

¹⁴⁶ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.8-14; Ahmet Yaman, "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], 2014, sayı: 38, s. 13.

¹⁴⁷ Hassan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.40.

¹⁴⁸ Ali b. Ahmed ez-Zahiri İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm*, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut, c.V, s.92; İbn Kayyim, *İlamu'l-Muvakkiin*, c.II, s.18; Yaman, "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı", s.14.

¹⁴⁹ Şaban, *Usul*, 184; Zeydan, *Veciz*, 219; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, s.155; Hasan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s.76.

İslam hukukunda rivayetlerin önemli bir kısmını oluşturan sahabe kavlinin bağlayıcılığı konusunda yapılan değerlendirmeler şunlardır:

i. Hakkında ittifak edilen sahabe sözü bağlayıcıdır. Çünkü icma hükmündedir. İslam hukukçularının çoğunluğu bu görüştedir.¹⁵⁰ Sahabenin ihtilaf ettiği rivayetlerde ise insanların faydasına olan tercih edilir.¹⁵¹

ii. Sahabi sözü diğer sahabi için bağlayıcı değildir. Usulcüler bu konuda ittifak etmiştir.¹⁵²

iii. Akıl ve içtihatla anlaşılamayacak mahiyetteki sahabe sözü bağlayıcıdır. Çünkü sahabe ifade ettiği görüşünü Hz. Peygamberden duymuş olabilir. Hanefiler bu konuda ittifak etmiştir.¹⁵³ Bu özellikteki sahabe sözü Hz. Peygambere ait sözle aynı değerdedir.¹⁵⁴ Bu nedenle Hanefiler ibn Mes'ud ile Enes b. Malik ve Osman b. ebi'l-As'tan hayız süresinin en az üç gün en fazla on gün olduğu rivayet edildiği için kadınların malum dönemlerinin en alt süresinin üç gün olduğunu kabul etmiştir. Nifasın azami müddetinin kırk gün olduğu Osman b. Ebi'l-As'tan rivayet edilmiştir.¹⁵⁵

Rey ve içtihadı dayanan sahabe görüşünde ise ihtilaf edilmiştir. Kerhi'ye göre bu tür sahabe görüşleri hatalı olma ihtimali sebebiyle delil değildir. Bu durumda sahabiler diğer müçtehitlerle aynı derecededir. Çünkü sahabiler de kendi aralarında ihtilaf ettiği gibi diğerlerini kendi görüşlerine uymaya davet etmemişlerdir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.256; Gazzali, *Mustasfa*, c.II, s.463; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252, 253; Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Mirat-ı Usul Şerhu-i Mirkat'l-Vusul*, Dersaadet, İstanbul, 1321, s.226; Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.36; Zeydan, *Veciz*, s.219.

¹⁵¹ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.324; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.253; Molla Hüsrev, *Mirat-ı Usul*, s.226.

¹⁵² Şafii, *Risale*, s.521; Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.258; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.323; Gazzali, *Mustasfa*, c.II, s.451; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252; Zeydan, *Veciz*, s.220; Şaban, *Usul*, s.185; Yunus Apaydın, "Sahabi Sözünün Hukuki Değeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1990, sayı: 4, s.324.

¹⁵³ Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.256; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.324,325; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252; Molla Hüsrev, *Mirat-ı Usul*, s.226.

¹⁵⁴ Serahsi, *Usul*, c.II, s.108; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.326; Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.38; Zeydan, *Veciz*, s.219,220; Kahraman, *Usul*, s.186,187.

¹⁵⁵ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.325; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252; Zeydan, *Veciz*, s.219; Ekinci, *İslam Hukuku*, s.108.

¹⁵⁶ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.328; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252.

Ebu Hanife'den sahabenin görüşlerinin bağlayıcılığı konusunda bütün sahabenin görüşlerinin bağlayıcı olduğu ve kıyasa tercih edileceği, kıyasa uygun olanların bağlayıcı olduğu, sadece fakih olanların görüşlerinin hüccet olduğu şeklinde üç farklı rivayet nakledilmiştir. Hanefilerin çoğunluğu son görüşü tercih etmiştir.¹⁵⁷

iv. Yeni görüşüne göre İmam Şafii'ye göre akılla anlaşılamayacak mahiyette olsa bile sahabe kavli delil olamaz, taklid edilmesi gerekmez. Mutezile, İmam Gazali, İbni Hacıb, Amidi ve Beydavi'ye göre sahabe kavli hüccet değildir. Çünkü sahabiler masum değildir. İçtihatlarının diğer insanların içtihatlarından bir farkı yoktur.¹⁵⁸ Modern hukukçulardan Zekiyyüddin Şaban ve Abdülkerim Zeydan da bu görüştedir.¹⁵⁹

v. Mütakaddimun Hanefiler, Maliki usulcüler, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel, eski görüşüne göre İmam Şafii'ye göre Kur'an, sünnet ve icmada hüküm bulunmadığında sahabilerin fetvaları ve hukuki görüşleri tabiun, etbau't-tabiiun ve sonraki müçtehitler için bağlayıcıdır.¹⁶⁰

1.2. Fıkıh Usulünde Sahabe Görüşü

Hiz. Peygamberden nakledilen rivayetler fıkıh usulünde şer'î delillere dayanak oluşturduğu gibi sahabeden nakledilen rivayetler de terim olarak adı konulmamakla birlikte sonradan kıyas, icma, seddi-zerayi ve maslahat bir takım şeri delillere dayanak oluşturmuştur. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir.

1. Sahabe dönemi uygulamaları Hiz. Peygamber döneminde ihdas edilen kıyasın şeri delil olarak kabulünü destekler mahiyettedir.¹⁶¹ Hiz. Ömer Ebu Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği mektupta kıyas ve içtihadla hükmetmesini istemiştir. Kadı Şureyh'a gönderdiği mektupta ise kitapta açıkça anlayabildiğiyle hükmet. Eğer kitabın tamamını bilmezsem Resulullah'ın hükmettiği ile hükmet. Bunun hepsini bilmezsen doğru yolda olan alimlerin kazaları ile hükümet.

¹⁵⁷ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.333.

¹⁵⁸ Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.256; Gazzali, *Mustasfa*, c.II, s.450; 451; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252; Molla Hüsrev, *Mirat-ı Usul*, s.226; Cüveyni, *el-Burhan fi'l-Usul*, c.I, s.633; Ekinci, *İslam Hukuku*, s.106.

¹⁵⁹ Şafii, *Risale*, s.521; Şaban, *Usul*, s.185,186; Zeydan, *Veciz*, s.220; Kahraman, *Usul*, s.186,187.

¹⁶⁰ Serahsi, *Usul*, c.II, s.108; Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.256; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.323; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.252.

¹⁶¹ Pezdevi, *Usul*, s.250; Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.260; Razi, *Mahsul*, c.V, s.61

Bunların da hepsini bilmezsen re'ynle içtihat et. Alim ve salih kişilerle de istişare et diyerek hüküm verirken takip edilmesi gereken usulü öğretmiş bunun içinde kıyasa da yer vermiştir.¹⁶²

Hz Ali kazf haddine kıyas yaparak içki içene seksen sopa vurulmasına hükmetmiştir. Hz. Ali'nin kıyas örneği şöyledir; Adam sarhoş olunca ne dediğini bilmez. Şuna buna iftira eder. İftira edenin cezası ise seksen sopadır.¹⁶³

2. Sahabenin bazı mübahları yasaklamaları sedd-i zerayi deliline kaynak olmuştur. Bunlarla ilgili örneklerden bazıları şöyledir:

i. Hazreti Ömer Medain valisi Huzeyfe'ye yazdığı mektupta Müslümanların ehli kitap kadınlarla evlenmesini “*Müslüman kadınlar için felaket olur.*” diyerek yasaklamıştır. Bazı rivayetlerde de fuhşa düşenlerle evlenilmesi endişesiyle Huzeyfe'nin evlendiği Yahudi kadından boşanmasını istediği belirtilmektedir.¹⁶⁴

ii. Kuran'da yer alan ganimet ayeti¹⁶⁵ ve Hazreti Peygamberin uygulamasına dayanarak Irak fethedilince toprakların beşte dördünün kendilerine dağıtılmasını isteyen sahabeye sonra gelen nesle bir şey kalmayacağı düşüncesiyle arazinin dağıtılmamasına karar verilmiştir.¹⁶⁶

iii. Hz. Osman marazu'l-mevt halindeki boşamalarda kadını kocaya mirasçı olabileceğine hükmetmiştir.¹⁶⁷ Bu kararında kadının mirastan mahrum bırakılma isteğinin engellenmesi etkili olmuştur.

3. Sahabe dinin ruhuna aykırı olmayan maslahatla fetva vermiştir.¹⁶⁸ Sahabe dönemindeki birtakım uygulamalar faydalı olanı elde etme zararlı olanı giderme anlamındaki maslahat delilinin dayanağını oluşturmuştur. Bunlardan birkaçına aşağıda yer verilmiştir.

i. Hz. Peygamber ve Ebu Bekr döneminde bir defada yapılan üç boşama tek sayılırken Hz. Ömer döneminde su-i istimali önlemek

¹⁶² Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.414; Razi, *Mahsul*, c.V, s.76; İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkiin*, c.II, s.158.

¹⁶³ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.413; Musa, *Fıkh-ı İslam Tarihi*, s.99.

¹⁶⁴ Musa, *Fıkh-ı İslam Tarihi*, s.117, 120; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.108.

¹⁶⁵ Enfal: 8/1,41.

¹⁶⁶ Ebu Yusuf, *Harac*, s.24; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.109; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s.153.

¹⁶⁷ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s.155; Ekinci, *İslam Hukuku*, 134.

¹⁶⁸ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.20.

için üç sayılmıştır.¹⁶⁹ Hz. Ömer Müslümanların cahiliyye dönemindeki gibi sık sık boşanma geleneğine tekrar dönmelerinden korktuğu için bu şekilde hükmetmiştir.¹⁷⁰

ii. Hz. Ömer döneminde kıtlık dönemlerinde hırsızlara had cezası uygulanmamıştır.¹⁷¹

iii. Boşanan veya kocası ölen kadının iddet süresi bitmeden başka bir erkekle evlenmesi ayetle yasaklanmıştır.¹⁷² Buna rağmen Hz. Ömer döneminde kocasından boşanan kadın iddeti bitmeden başka bir erkekle evlenmiştir. Birbirlerini aşırı sevdikleri için böyle yapan kişileri arzularının tam zıddıyla ebediyyen evlenmelerini yasaklayarak cezalandırarak fesad kapısını kapayıp Allah ve resulünün emirlerine karşı gelmenin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.¹⁷³

iv. Peygamber döneminde “Kendisine güvenilip mal teslim edilen kimse o eşyanın zarar görmesinden sorumlu değildir.”¹⁷⁴ rivayetine uygun olarak kendi kusur ve gevşekliği olmadığı sürece vedia ve ariyet akitlerinde müda’ya zararın ödettilmemesi kararlaştırılmıştır. Sahabe döneminde ise emanete riayet duygusunun zayıflaması nedeniyle malın korunması maksadıyla tazmin ettirilmesine hükmedilmiştir.¹⁷⁵

v. Kur’an’ın mushaf haline getirilmesi, fiyatların kontrolü, Hz. Osman döneminden itibaren Cuma namazı için minarelerden dış ezan okunması maslahata dayandırılarak verilen hükümlerden bazılarıdır.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Musa, *Fıkh-i İslam Tarihi*, s.117, 124; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.109; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s.154.

¹⁷⁰ Musa, *Fıkh-i İslam Tarihi*, s.127.

¹⁷¹ Musa, *Fıkh-i İslam Tarihi*, s.95; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 109.

¹⁷² Bakara: 2/228-234.

¹⁷³ Musa, *Fıkh-i İslam Tarihi*, s.127,129.

¹⁷⁴ Beyhaki, Sünen, VI, 289.

¹⁷⁵ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.325; Musa, *Fıkh-i İslam Tarihi*, s.130,133. Sahabe veya tabiunun Hz. Peygamber dönemi uygulamalarına aykırı hükümler vermeleri sünneti zayıflatma ve değiştirme ameliyesi olarak değil zamana ve örfeye göre maslahata uygun davranma, kamu düzenini sağlama, hak ve adaleti gerçekleştirme olarak değerlendirilmelidir. Muhammed Selim Avvâ, “Sünnetin İslâm Hukukuna Etkisi”, (Çev. İshak Emin Aktepe), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c.VI, sayı: 2, s.278; Hayrettin Karaman, “Fıkıh”, *DİA*, 1996, c.XIII, s.5.

¹⁷⁶ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.109.

4. Sahabe icmayı şeri delil olarak kullanmıştır.¹⁷⁷ Genel istişare ortamında gündeme gelen hukuki bir mesele hakkında başlangıçta farklı fikirlerde olsalar da sonra bir fikirde birleşmişlerdir.¹⁷⁸

Ayrıca bazı kaynaklarda Hz.Peygambere nisbet edilerek icmanın şeri delil oluşuna kaynak olarak gösterilen “Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir”¹⁷⁹ rivayeti sahabe'den Abdullah ibn Mesud'a isnad edilmiştir.

Sahabe icmasının dayanağı genelde içtihad olmuştur.¹⁸⁰ Kur'an'ın mushaf haline getirilmesinde, Hz. Osman'ın Cuma namazı için ezan ihdas etmesinde ve Müslüman kadının gayri müslim erkekle evliliğinin batıl olduğuna hükmedilmesi bu şekilde gerçekleşmiştir.¹⁸¹

5. Bazı külli kaideler sahabeden nakledilen rivayetlere dayanır. Örneğin “*ıçtihat ıçtihadı nakzetmez*” külli kaidenin kaynağı sahabe icmasıdır. Hz. Ebu Bekir'in hükmettiği birçok konuya Hz. Ömer muhalefet etmiştir. Buna rağmen birinin içtihadı diğerinin içtihadını ortadan kaldırmamıştır.¹⁸²

“*Helal ve haram birleştiğinde haram üstün olur*” kaidesi bir kısım muhaddislere göre munkatı ve mevkuf olarak ibn Mesud'a isnad edilir.¹⁸³ “*şüpheden dolayı hadler düşürülür.*”¹⁸⁴ kaidesi bazı kaynaklarda mevkuf olarak Hz. Ömer'e, ibn Mesud'a, Muaz b. Cebel'e nispet edilmektedir.¹⁸⁵

“*Beyyine müddei için ve yemin münkir üzerinedir*”¹⁸⁶ külli kaidesi bir kısım muhaddislere göre Hz. Ömer'in Musa el-Eş'ari ye yazdığı mektubta yer alan “*Beyyine davacıya yemin ise davalıya düşer.*”¹⁸⁷ rivayetine dayandırılmıştır.¹⁸⁸ “*Adet muhakkemdir*”¹⁸⁹ külli kaidesi

¹⁷⁷ Pezdevi, *Usul*, s.240; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.259.

¹⁷⁸ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.25.

¹⁷⁹ ibn Hanbel, *Müsned*, c.I, s.379.

¹⁸⁰ Fahrettin Tatar, *Fıkıh Usulü*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1988, s.50.

¹⁸¹ Tatar, *Usul*, s.50.

¹⁸² Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.101.

¹⁸³ Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.105,106.

¹⁸⁴ ibn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.4.

¹⁸⁵ Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.122,123.

¹⁸⁶ Mecelle, md. 76.

¹⁸⁷ Tirmizi, *Ahkam*, 12; Buhari, *Rehin*, 6.

¹⁸⁸ Muhammed Zerka, *Şerhu'l-Kavaid*, s.369.

¹⁸⁹ ibn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.3.

de bir rivayete göre ibni Mesud'a nisbet edilen "Müslümanların güzel gördükleri şey Allah katında da güzeldir"¹⁹⁰ rivayetine dayanır.¹⁹¹

2. Tabiun Görüşü

İslam hukukunda tabiun sözleri de rivayetin konusunu oluşturur. Bunun gerekçelerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

i. Hz. Peygambere ait olduğu anlaşılan fakat senedi tabiunda kesilen rivayetler hadis istilahında maktu olarak isimlendirilir. Bu tür rivayetler hükmen merfu yani Hz. Peygamber söylemiş gibi kabul edilir. Örneğin kıyamet alametleri gibi akıl ve reyle anlaşılama-yan dolayısıyla içtihadı dayandırmayan haberler ancak Hz. Peygamberden duyulmuş olabilir.¹⁹² Bu nedenle sahabe ile aynı dönemde yaşayan tabiunun görüşlerinin Hz. Peygamberin sünnetini yansıtmaya ihtimali oldukça yüksektir.¹⁹³

ii. Hz. Peygamberden nakledilen "En hayırlı devir benim asrımdır. Sonra beni görenlerin sonra onları görenlerin sonra da onları görenlerin asrıdır."¹⁹⁴ rivayeti tabiunun sözlerinin de fıkhi açıdan değerli olduğuna işaret etmektedir.

iii. İbn Ömer, Enes b. Malik, İbn Abbas gibi bazı sahabeler fetva konusunda insanları tabiunun önde gelenlerine yönlendirmiştir.¹⁹⁵

iv. Fakihler görüşlerinin delil olup olmadığı konusunda ihtilaf etse de Peygamber ve sahabeden sonra tabiunun görüşlerine yer vermiştir. Örneğin bir kısım İslam hukukçusuna göre Alkame, Eşved, Şureyh, Mesruk, Nehai, Said b. Müseyyeb gibi sahabe zamanında fetva veren tabiun fakihlerin hukuki görüşleri huccettir.¹⁹⁶ Sahabe zamanında fetva vermeyenlerin görüşleri ise Hz. peygamberden nakledilme karinesi taşıdığı sürece delil olarak kabul edilir.

¹⁹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 379.

¹⁹¹ Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.89; Muhammed Zerka, *Şerhu'l-Kavaid*, s.219

¹⁹² Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.267.

¹⁹³ İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 217.

¹⁹⁴ Buhari, *Fazailu'l- Ashab*, 1; Müslim, *Fazailu'l- Ashab*, 52.

¹⁹⁵ Razi, *Maḥsul*, c.IV, s.177.

¹⁹⁶ Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.256,257; Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.335; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.253; İbn Kayyim, *İlamu'l-Muvakkiin*, c.II, s.40; Molla Hüsrev, *Mirat-ı Usul*, s.226; Ebu Zehra, *Tarihü'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, c.II, s.29.

Ebu Hanife'ye göre sahabe döneminde fetva veren, içtihatlarıyla öne çıkan ve zaman zaman sahabeye muhalefet eden tabiunun görüşleri bağlayıcıdır.¹⁹⁷

İmam Malik ve İmam Şafii zaman zaman tabiin sözleriyle amel etmiştir. Ahmet b. Hanbel ise sahabinin görüşünün olmadığı konularda tabiunun kavlini delil olarak almıştır.

Ebu Yusuf tabiunun fıkhi görüşlerini naklederek onlardan istidlalde bulunmuştur. Nitekim kendi hocası tabiindendir.¹⁹⁸

İmam Malik ve Muhammed Şeybani eserlerinde önce Peygamberin sözlerine daha sonra sahabiden rivayet edilenlere, daha sonra buldukları yörede yaşayan meşhur fakihlerin görüşlerine zaman zaman yer vermiştir.¹⁹⁹

Tabiun Hz. Peygamber ve sahabenin sözlerini nakletmekle kalmamış fıkıh mantalitesinin oluşmasına katkı sağlayacak şekilde önceki uygulamalara muhalefet etmiştir.²⁰⁰ Bunlarla ilgili birkaç örnek verelim.

i. Hz. Peygamber birçok rivayette kadınların mescitlere gitmesinin engellenmemesini istemiştir. Ancak zamanla ahlaki bozulmalar sebebiyle nasların emredilme gerekçeleri dikkate alınarak kadınların mescitlere gitmelerine sınırlamalar getirilmiştir.²⁰¹

ii. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber piyasaya narh koyulması isteğini kabul etmemiştir.²⁰² Bu nedenle ister darlıkta ister bollukta fiyatların üst sınırları konulmamıştır. Ancak tabiinden Said b. Müseyyeb, Rabia b. Abdurrahman, Yahya b. Said el Ensari gibi bazı müctehidler toplum menfaati dikkate alınarak narh konulabileceğine hükmetmiştir. İmam Malik ve bazı Şafiler de bu görüştedir.²⁰³

iii. İlk dönemlerde şahitlikle ilgili ayet ve hadislerin umum ifade etmesi nedeniyle bir kısım yakınların birbiri lehine şahitlik yapabilecekleri kabul edilmiştir. Daha sonra toplumun ahlaken bozul-

¹⁹⁷ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.335; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.253.

¹⁹⁸ Ebu Yusuf, *Harac*, s.19; Özşenel, *Ebu Yusuf'un Hadis Anlayışı*, s.31,32.

¹⁹⁹ Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts., c.I, s.100,101; Şeybani, *Hucce*, c. I, s.383-395; Hasan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s.124.

²⁰⁰ Gazzali, *Mustasfa*, c.II, s.405; Debusi, *Takvimu'l-Edille*, s.257.

²⁰¹ Musa, *Fıkıh-i İslam Tarihi*, s.161,162.

²⁰² ibn Mace, *Ticaret*, 27; Tirmizi, *Büyu*, 73.

²⁰³ Musa, *Fıkıh-i İslam Tarihi*, s.164,165.

ması ve güveninin azalması nedeniyle kadı Şureyh'e nispet edilen "Eşler baba ve oğul Ortaklar ve kazif yapmaktan cezalandırılanlar olmak üzere dört çeşit kimselerin birbirlerine lehine şahitlikleri geçerli değildir"²⁰⁴ rivayetiyle yakınların birbirleri lehine şahitliklerinin kabul olmayacağına hükmedilmiştir. Bazı kaynaklarda rivayet Hz. Peygambere nispet edilse de iddia kabul görmemiştir.²⁰⁵

iv. Kur'ân'da²⁰⁶ yol kesen eşkıyaların yakalanmadan tevbe edip teslim olmaları halinde cezalandırılmayabileceği belirtilmiştir. Hüküm sahabe döneminde bu şekilde uygulanmıştır. Yani eşkıyalık yaptığı halde yakalanmadan tevbe edip teslim olanlar ister Müslüman ister gayri müslim olsun cezalandırılmamıştır. Ancak Medine'nin meşhur yedi fakihlerinden biri olan Urve b. Zübeyr kamu düzeninin bozulacağı gerekçesiyle tevbe etse de cezalandırılması gerektiğine hükmetmiştir.²⁰⁷

Tabiun bu gibi görüşleri sonraki dönemlerdeki müçtehitlerin hukuki anlayışlarını etkilemiştir. Bu nedenle bazı fakihler kendi tezlerinin destekleyicisi olarak tabiun görüşlerine yer vermiştir. Örneğin imam Şafii zina iftirasında bulunanın şahitliğin kabul edilmesi yönündeki görüşünü beyan ettikten sonra bunu destekler mahiyette Şureyh, Şabi, Ata, Tavus ve Mücahid'inde böyle düşündüğüne yer verir.²⁰⁸ Evzai de bazı görüşlerini güçlendirmek için destekleyici olarak tabiun görüşlerini de rivayet etmiştir.²⁰⁹

3. Tebeu't-Tabiun Görüşü

İslam hukuk tarihi sürecinde tabiundan sonraki dönem "tebeu't-tabiin" veya "müçtehit imamlar" dönemi olarak isimlendirilir. Sahabe ve tabiun döneminden farklı olarak tebeu't-tabiin döneminde mezhepleşme sürecini başlatan kişi merkezli fıkhi düşünce şekillenmeye başlamıştır. Çünkü bu dönemde müçtehitler fıkın tüm alanlarında sistemli bir şekilde görüş beyan etmiştir.

²⁰⁴ İbn Hazm, *Muhalla*, c.IX, s.415; Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, c.VI, s.272; Mecelle, 1686-1700

²⁰⁵ Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, c.III, s.335; ibn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.254; Musa, *Fıkıh-i İslam Tarihi*, s.167, 170.

²⁰⁶ Kur'ân, Maide:33,34.

²⁰⁷ Musa, *Fıkıh-i İslam Tarihi*, s.173,178.

²⁰⁸ Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şafii, *el-Ümm*, Daru'l-Ma'rife, c.VII, s.47,48.

²⁰⁹ Ebu Yusuf, *er-Red ala Siyeri'l-Evzai*, Lecnetü İhyai'l-Maarif, Haydarabad, ts., s.20.

İslam hukukunda mezhep imamlarından nakledilen görüşler de rivayetin önemli kısımlarından birini oluşturur. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Ebû Hanîfe, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes, İmam Şâfiî, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel gibi müçtehit imamlar rivayetin kaynağı öğrencileri de birer ravi konumunda yer alır. Hadis ravilerinin yerini fıkıh ravileri almıştır.

Hız. Peygamberden nakledilen rivayetlerin tedvin edilmesi için yapılan seyahatlerin bir benzeri mezhep imamlarından nakledilen rivayetlerin toplanması için yapılmıştır.

Fakihlerin görüşleri öğrencileri tarafından ilk başta sözlü olarak nakledilmiş daha sonra yazılarak müstakil eserler haline getirilmiştir. Bu süreç başlangıçta mezheplerin oluşmasına daha sonra sözlü veya yazılı rivayet yoluyla mezheplerin yayılmasına sebep olmuştur.²¹⁰ Müçtehit imamların rivayet kaynaklarının farklılığı, Hız. Peygamberden nakledilen rivayetlerin ulaşım ulaşmaması, anlayış farklılığı, rivayetinin değerinin tespitinde metodolojik farklılıkları mezheplerin teşekkülünde etkili olmuştur.²¹¹

db | 99

Bu dönemle birlikte Hız. Peygamberden nakledilen rivayetler, sahabe ve tabiun kavli müçtehit imamın bakışıyla değerlendirilerek delil hüviyetini kazanmıştır.

Tebeu't-tabiin döneminin en önemli özelliği müçtehit imamlardan nakledilen gerek yazılı gerekse sözlü rivayetlerden müstakil olarak mezhep usul ve furu oluşturulmasıdır.²¹²

Bu dönemden itibaren fukahanın çoğunluğu mutlak müstakil içtihadı terketmiş halkın müçtehit imamlardan nakledilen rivayetlere tabi olmalarını savunmuştur. Kendilerini de mezhep imamlarının görüşlerinin doğruluğunu ispatlamaya adanmıştır. Bu konuda Kerhi'nin "Mezhebimizin hükmüne uymayan her ayet ya te'vil edilmiştir veya mensuttur, muhalif hadisler de böyledir. Ya tevil edilmiş

²¹⁰ Karaman, "Fıkıh", s.7; Yaman, "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı", s.26.

²¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014, s.174-190; M. Hayri Kırbaşaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, OTTO Yayınları, Ankara, 2015, s.197-347; Atallah Şahyar, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları : (İbn Ebî Şeybe ve Ebû Hanîfe örneği)*, AKDEM Yayınları, İstanbul, 2011, s.123-149; Yiğit, *Ebu Hanîfe'nin Usul Anlayışında Sünnet*, s.181-325; Mutlu Gül, "Hanefi Usulünde Hadis Tenkidi", (Yayınlanmamış doktora tezi), *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa, 2014, s.124-134.

²¹² Karaman, "Fıkıh", s.8

zahiri manasıyla alınmamış ya da mensuttur.”²¹³ sözleri darbı mesel olmuştur.

Bu anlayışa karşı olmalarına rağmen müçtehit imamlardan nakledilen fıkhi görüşler/rivayetler bağlayıcılık bakımından Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerin bağlayıcılığının önüne geçmiştir. Çünkü hicri üçüncü yüzyıldan itibaren halk için sadece mezhep imamlarından nakledilen rivayetlerin bağlayıcı olduğu halkın başka müçtehitlerin görüşlerine tabi olamayacağı anlayışı güçlenmiş dördüncü yüzyıldan itibaren mutlak müstakil içtihad neredeyse yapılamaz hale gelmiştir. Mezhepte veya meselelede içtihat birkaç asır daha devam etmiştir.²¹⁴ Böylece fıkıhta taklid anlayışı ve mezhep taassubu hakim olmuştur.

4. Yöneticilerin Görüşü

Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesiyle ihdas edilen hilafet makamı Müslümanların hem din hem de dünya işlerini tanzim etmede en üst makam olmuştur. Bu nedenle halifeler Müslümanların başkanı sıfatıyla din adına birtakım uygulamalarda bulunmuş veya fakihlerden yardım almıştır.

İslam hukukuna göre halife veya vali gibi yöneticilerin söz ve fiilleri de rivayet kapsamında değerlendirilmiştir. Özellikle hulafai raşidinin içtihatları fıkıhın seyrini etkilemiştir. Bu kanaate ulaşılmışının gerekçeleri şunlardır:

i. Zaman zaman vali veya halifelerin sözleri hadis olarak isimlendirilmiştir. Örneğin Suriye valisi tarafından verilip Hazreti Ömer tarafından tasdik edilen hüküm için hadis terimini kullanılmıştır.²¹⁵ Emeviler döneminde sünnetin kapsamı idarecilerin düzenlemelerini kapsayacak şekilde genişlemiştir.²¹⁶

ii. Bazı yöneticilerin uygulamaları fıkhi hüküm olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Hz. Ömer teravih namazını cemaatle kılınan bir ibadet haline dönüştürmüştü,²¹⁷ Hz. Osman döneminde Cuma

²¹³ Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî, *er-Risale*, s.169.(Debusi'nin eseri Tesisü'n-Nazar'ın sonunda; Bkz. Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debusi, *Te'sisü'n-Nazar*, Daru ibnu Zeydun, Beyrut, ts.)

²¹⁴ Karaman, "Fıkıh", s.9.

²¹⁵ Yusuf, *Harac*, s.24; Ahmet Hasan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s.110

²¹⁶ Hasan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s.119,120

²¹⁷ Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefi Ayni, *el-Binaye fi Şerhi'l-Hidaye*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2000, c.II, s.551.

namazı için ikinci ezan okutulmaya başlanmış,²¹⁸ Hz. Muaviye döneminde Müslümanlar kafire mirasçı yapılmıştır.²¹⁹

iii. Bazı fakihler yöneticilerin görüşlerine yer vermiştir. Örneğin Ebu Yusuf dört halifenin tamamının Uygulamalarına eserlerinde yer verirken Emeviler döneminde sadece Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarına yer verilmiştir.²²⁰ Muhammed Şeybani davacının yemini ile birlikte bir kişinin şahitliğine dayanarak hüküm vermeyi Muaviye'ye dayandırmıştır.²²¹ İmam Malik Muvatta'da Hz. Peygamberin, sahabenin, Medine'nin meşhur fakihlerinin görüşlerine yer verdikten sonra zaman zaman Mervan b. Hakem, Abdülmelik b. Mervan ve Ömer b. Abdülaziz gibi Emevi idarecilerinin uygulamalarına yer vermiştir.²²²

Evzai gibi bazı fakihler de kendi görüşlerini güçlendirmek için zaman zaman idarecilerin uygulamalarını destekleyici mahiyette delil olarak kullanmışlar.²²³

Değerlendirme ve Sonuç

Araştırma sonucunda ulaştığımız değerlendirme ve sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

1. Fıkıhta rivayet denildiğinde genellikle Hz. Peygamberin söz ve fiilleri ya da söz ve fiillerinin nakledilmesi anlaşılrsa da klasik kaynaklarımızda yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre fakihler kapsamı genişleterek rivayeti sahabe ve tabiun kavli, müçtehit imamların fetva ve görüşleri anlamında da kullanmıştır. Bu anlam genişlemesi rivayetin eser, hadis ve sünnetle eş anlamda kullanımıyla da uygundur.

2. Rivayet İslam hukukunun hem teşekkülünde hem de gelişmesinde önemli rol oynamış fıkın tarihi seyrini etkilemiştir.

Hz. Peygamberden nakledilen rivayetler fıkın alt yapısını oluşturur. İbadet ve muamelatla ilgili hükümler büyük ölçüde Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere dayanır. İslam hukukunun diğer

²¹⁸ Muhammed b. Mahmûd el-Baberti, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, Daru'l-Fikr, ts., c.II, s.69.

²¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Daru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c.II, s.127,128.

²²⁰ Yusuf, *Harac*, s.19,21-60,62-74-76; Özşenel, *Ebu Yusuf'un Hadis Anlayışı*, s.30.

²²¹ Şeybani, *Muvatta'*, Mektebetü'l-İlmiyye, ts., s.846.

²²² Malik, *Muvatta'*, II, 722.

²²³ Ebu Yusuf, *er-Red ala Siyeri'l-Evzai*, s.20; Hasan, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, s.121.

tarafını oluşturan usul de Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerle oluşmuştur. Çünkü her ne kadar terim olarak adı konulmasa da kıyas, istihsan, ıstıshab, sedd-i zerayi, örf ve maslahat gibi usulün teşr'i kaynakları Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere dayanır. Ayrıca fıkıh usulünün önemli bir kısmını oluşturan külli kaidelerin çoğu da bu rivayetlerden elde etmiştir.

Hz. Peygamberden nakledilen rivayetler sahabe, tebiun ve tebeu't-tabiinden nakledilen rivayetlere kaynak ve örnek olmuştur. Çünkü özellikle sahabe Hz. Peygamberden öğrendikleri teşr'i ruhuna uygun olarak günün meseleleri hakkında görüş beyan etmiştir.

Vahyin kesilmesiyle birlikte vahye ve Peygambere tanıklık eden sahabenin görüşleri de fıkhıta belirleyici bir role sahiptir. Bu nedenle sahabe'den nakledilen rivayetler fıkhı tamamlayıcı ve destekleyici mahiyettedir. İctihatlari tıpkı Hz. Peygamberden nakledilen rivayetler gibi fıkhı malzeme olup mezheplerin teşekkülüne kaynak olmuştur.

102 | db

Tabiun ve tebeu't-tabiundan nakledilen rivayetler ise Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerle temelleri atılan sahabe döneminde desteklenen İslam hukukunun gelişmesini ve sistemleşmesini sağlamıştır.

3. Rivayetlerin bağlayıcılığı kaynağına farklılık arz eder. Hz. Peygamberden nakledilen fıkhî rivayetler İslam hukukunun Kur'ân'dan sonraki ikinci kaynağı olup rivayetler arasında en bağlayıcı olanıdır. Gerek sahabe gerekse tabiun ve ondan sonra gelen müçtehitler Hz. Peygamberden gelen rivayetle diğerlerini bağlayıcılık bakımından aynı değerde görmemiştir.

Sahabe, tabiun ve tebeu't-tabiinden nakledilen rivayetlerin bağlayıcılığı konusunda ise ihtilaf edilmiştir. Ancak diğer rivayetler arasında en bağlayıcı olanı şüphesiz sahabenin fetva ve fıkhı görüşlerini içeren rivayetlerdir. Fıkhı bir meselede ayet ve Peygambere ait bir söz bulunmadığında sahabeden gelen rivayetler diğerlerinden daha kuvvetlidir.

Sahabeden nakledilen rivayetler İslam hukukun asli kaynaklarının uygulama biçiminin aktarılması bakımından önemlidir. Askeri, siyasi ve hukuki nedenler veya dini öğretme gayesiyle Medine'den uzaklaşılması Basra ve Kufe gibi çeşitli fıkhı havzalarının oluşması neden olmuştur. Bu durum sahabeden ders alan fakihlerin rivayet

bilgisini farklılaştırmıştır. Rivayet bilgisi ve metodolojik farklılıklar fakihlerin fıkıh anlayışını şekillendirdiğinden ileride ekolleşmelere kadar varan hukuki yapılar oluşmuştur.

Haklı veya haksız birtakım gerekçelerle müçtehit imamlardan sonra rivayetlerin değerlendirilmesinde anlayış farklılığı oluşmuştur. Şöyle ki, Hz. Peygamberden ve sahabeden nakledilen rivayetler bir taraftan mezhep imamlarının bakış açısına göre değerlendirilmiş diğer taraftan mezhep görüşünün haklılığını savunma aracına dönüşmüştür. Yukarıda Kerhi'den naklettiğimiz görüş bu anlayışı yansıtmaktadır.

4. Hz. Peygamber döneminden başlayarak sahabe ve tabiunla gelişen müçtehit imamlarla kökleşen İslam hukukunun usul ve furu' mirası rivayet yoluyla günümüze kadar ulaştırılmıştır.

Rivayet İslam hukuk mirasının nakledilmesi misyonunu üstlenmekle kalmamış aynı zamanda korunmasını da sağlamıştır. Bu bağlamda rivayet fıkıhın muhafazası, hukuki aklın korunması ve ebedileştirilmesi yöntemi, İslam hukukunun varlığını sürdürme ameliyesidir.

Hem yaşayan hem de mensubu kalmayan mezhep ekollerine ait görüşler rivayet sayesinde varlığını sürdürmüş usul ve kaideleri rivayetle yok olmaktan kurtulmuştur. Açıkçası hukuk ekolleri varlıklarını büyük ölçüde rivayete borçludur denilebilir.

İslam hukukçularının yeni yabancı akımlara karşı en önemli savunma aracı sözlü veya yazılı rivayetle aktarılan fıkıh mirasıdır. Fetihlerle genişleyen ve yeni sorunlarla karşılaşan İslam toplumunun hukuki değerleri rivayet sayesinde yabancı kültür ve sistemlerinin etkisinden korunmuştur. Böylece İslam hukukunun Roma ve cahiliyye hukukundan etkilendiği iddiaları dayanak bulamamıştır.

6. Hz. Peygamber, sahabe, tabiun ve müçtehit imamlardan nakledilen rivayetler nasların vaz ediliş maksatlarına uygun olarak fıkıhın dinamik kalmasına, sürekli gelişmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü güncel meselelerin çözümünde alimlerin başvuracakları hukuki malzemelerin başında yine rivayetler gelmektedir.

Kaynakça

- Abdurrezzak, Ebu Bekr b. Hemmam es-San'âni, *el-Musannef*, Menşuratü'l-Meclisi'l-İlmi, ts.
- Acar, Yusuf, "Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivayetlerin Hadis Açısından Problemleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, ss. 219-248.
- Ahmet Özel, "Fıkıh", *DİA*, 1996, c.XIII, ss.14-22.
- Apaydın, Yunus, "Sahabi Sözü'nün Hukuki Değeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1990, sayı: 4, ss. 323-353.
- Atcı, İsa, "Aynı Fıkıhî Meselede Ahmed b. Hanbel'den Nakledilen Farklı Görüşler (el-Muğnî örneği)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2007, sayı: 10, ss. 225-247
- Avvâ, Muhammed Selim, "Sünnetin İslâm Hukukuna Etkisi", (Çev. İshak Emin Aktepe), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, cilt: VI, sayı: 2, ss. 259-280.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî, *el-Binaye fî Şerhi'l-Hidaye*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Baberti, Muhammed b. Mahmûd, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, Daru'l-Fikr, ts.
- Bilgen, Osman, "Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivayetleri Beni Kurayza Örneği", (Yayınlanmamış doktora tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Buhari, Ahmed b. Muhammed Abdülazîz, *Keşfu'l-Esrar an Usulî Fahrülislam el-Pezdevî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut, 1997.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Daru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdullâh b. Yûsuf, *el-Burhan fî'l-Usulî'l-Fıkıh*, Katar, 1399.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünen-i Dârimî*, Karaçi, ts.
- Debusi, Muhammed b. Ömer b. İsâ, *Takvîmu'l-Edille fî Usulî'l-Fıkıh*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Demir, Abdullah, *Mecelle ve Küllî Kâideler*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenü Ebî Davud*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad, ts.
- Ebu Yusuf, Habîb b. Sa'd Kûfî, *Kitabu'l-Harac*, Vizeratü'l-Evkaf e-Suudiyye. yy. *er-Red ala Siyeri'l-Evzai*, Lecnetü İhyai'l-Maarif, Haydarabad, ts.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye fî's-Siyaseti ve'l-Akaid ve Tarihi'l-Mezahibi'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, ts.
- Efendioğlu, Mehmet, "Rivayet", *DİA*, 2008, c.XXXV, ss. 135-137.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara, 2016.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gazzali, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, Medine, 1413.
- Gül, Mutlu, "Hanefî Usulünde Hadis Tenkidi", (Yayınlanmamış doktora tezi), *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa, 2014.
- Halit Çalış, *İslamda Kolaylaştırma İlkesi Azîmet Ruhsat İlişkisi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013
- Hassan, Ahmed, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, Alamü'l-Kütüb, Beyrut, 1998.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed ez-Zahiri, *el-İhkam fî Usulî'l-Ahkâm*, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut, ts.
- İbn Kayyum el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *İlâmü'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Alemin*, Daru İbnu'l-Cevzi, Riyad, 1423.

- İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Daru Alemlî'l-Kütüb, Riyad, ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Mağrife, ts.
- İbn Melek, Abdülazîz b. Eminateddin, *Şerhu'l-Menar fi'l-Usul li-ibn Melek*, Salih Bilici Kitabevi, İstanbul, ts.
- İbn Nüceym, İbrâhim b. Muhammed Mısri, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Daru'l-Fikri'l-Muasıra, Beyrut, 2005.
- İğde, Muhyittin, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kahraman, Abdullah, *Fıkıh Usulü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta", *DİA*, 2006, c. XXXI, ss.416-418.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz yayıncılık, İstanbul 2012.
- _____, "Fıkıh", *DİA*, 1996, XIII, ss. 1-14.
- Karadavut, Ahmet, Arap Dilinde Rivayet, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 1996.
- Kasani, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Mekke, 1986.
- Kerhî, Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl, *er-Risale*, s.169. (Debusi'nin eseri ile birlikte. Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debusi, Te'sisü'n-Nazar, Daru ibnu Zeydun, Beyrut, ts.)
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, OTTO Yayınları, Ankara, 2015.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karataş, Mustafa, *Hadis Rivayet Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014.
- Koçak, Muhsin – Dalgın, Nihat – Şahin, Osman, *Fıkıh Usulü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1992.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- Medkur, Sellam, *İslam Hukuk Başlangıcı*, (Çev.Ruhi Özcan), Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Molla Hürev, Mehmed Efendi, *Mirat-ı Usul Şerhu-i Mirkatil-Vusul*, Dersaadet, İstanbul, 1321.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi el-Haccac, *Sahih-i Müslim*, Daru Tayyibe, Riyad, 2006.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesai*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad, ts.
- Osmani, Muhammed Takî, *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, (Çev.Mehmet Özşenel), İFAV Yayınları, İstanbul, 2017.
- Özdemir, Ahmet, *Hiz. Peygamber'in Fıkhi Hükümlerindeki Usul ve İlkeler*, Murat Kitabevi, Ankara, 2015.
- Özağşar Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek -Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- Özşenel, Mehmet, *Ebu Yusufun Hadis Anlayışı*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.
- Pezdevi, Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Usulü'l-Pezdevi*, Karaçi, ts.
- Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, insan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Razi, Muhammed b. Ömer Fahreddin, *el-Mahsul fi İlmi Usulil-Fıkıh*, Müessesetü'r-Risale, ts.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usulü's-Serahsi*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Sezgin, Fuat, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Suyuti, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi Kavaidi ve Furu'i Fıkhi's-Şafi'iyye*, Mektebetü Nazar, Riyad, 1997.

- Sübki, Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Daru'l-Kütübü'l-İlmi, Beyrut, 1991.
- Şa'ban, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 1990.
- Şafak, Ali, "İslâm Hukukunun Tekevünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, sayı: 1, ss. 137-151.
- Şafii, Muhammed b. İdris b. Abbas, *er-Risale*, yy. el-Ümm, Daru'l-Ma'rife, ts.
- Şahyar, Ataullah, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları: (İbn Ebî Şeybe ve Ebû Hanîfe örneği)*, AKDEM Yayınları, İstanbul, 2011.
- Şeybani, Muhammed b. Hasen b. Ferkad, *Kitabu'l-Hucce ale Ehlil-Medine*, Alemül-Kütüb, 1983.
- , Muvatta', Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Tatar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1988.
- Ugan, Zâkir Kâdirî, *Dinî Rivayetler*, (sad.: Mustafa Karataş), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 4, ss. 207-257.
- Ulu, Arif, "Tâbiün'un Sünnet Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2007, c. II, sayı: 2, ss. 55-80.
- , Arif Ulu, "Tebeu't-Tabiin", *DİA*, 2011, c. XXXX, ss.217,218.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Yaman, Ahmet, "Sahâbenin Fıkî Mezheplere Kaynaklığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), 2014, sayı: 38, ss. 11-43.
- Yiğit, Metin, İlk Dönem Hanefi Kaynaklarına Göre Ebu Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet, (Yayınlanmamış Doktora tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2007.
- Yücel, Ahmet, Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi, *Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır, İslâmî İlimlerde Metodoloji / Usûl-V Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, 18-19 Ocak 2014, ss. 205-275
- Yusuf Musa, *Fıkhi İslam Tarihi*, Arslan Yayınları, İstanbul, 1983.
- Zerka, Muhammed, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1989.
- Zeydan, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985.
- , *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkıh*, yy., Bağdat, 1980.

